

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 82 1961

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksell

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1962

SVEN LINNÉR: *Pär Lagerkvists livstro*. Sthlm 1961.

HANS O. GRANLID: *Det medvetna barnet. Stil och innebörd i Pär Lagerkvists Gäst hos verkligheten*. Göteborg 1961.

I

Pär Lagerkvists livstro behandlar några dikter i *Kaos* (1919), romanen *Det eviga leendet* (1920), prosastycket *Morgonen* (1920) och diktsamlingen *Den lyckliges väg* (1921), vilka Sven Linnér sammanfattande kallar för »livstrons texter».

Linnér har som bekant tidigare, i sin avhandling *Livsförsoning och idyll*, behandlat samma skede i Lagerkvists diktning. Han tecknade då en utveckling och framhöll bl. a. att det i *Kaos* alltid finns någon form av reservation i Lagerkvists »anammade av det ljusa livet». Vidare påpekade han skillnaden mellan *Det eviga leendet* och *Den lyckliges väg*. I romanen presenteras en livsförsoning som rymmer medvetandet om det vilda och onda i livet. »I *Den lyckliges väg* glider denna mörka verklighet ur synfältet.» För »ångestens, onskans och passionens verklighet finns inte längre utrymme».

I inledningen till sin nya bok framhåller Linnér att han inte velat upprepa vad han tidigare sagt. Detta kan ju i och för sig vara en rimlig princip, men den har haft till följd att utvecklingsperspektivet försvunnit ur bilden. »Livstrons texter» diskuteras hela tiden som en enhet.

Undersökningen är i stället upplagd så att för »livstrons texter» centrala begrepp, symboler, stildrag och idéer analyseras separat och belyses med ett rikt komparativt material.

En central plats intar behandlingen av ordet »liv». Här påvisas mångfalden av skiftande betydelser i olika former av livstro, samtida med eller föregående »livstrons texter» hos Lagerkvist. Gemensamt är dock den starka värdeladdningen hos ordet; »livet» är något man talar om på samma sätt som den troende om Gud. Detta språkbruk finnes även hos Lagerkvist.

Det intressantaste i detta avsnitt tycker jag är analysen av satsen »Jag erkänner dig, kära liv, såsom det enda tänkbara bland allt som inte kan tänkas» i *Det eviga leendet*. Ordet liv visar sig här vara ytterligt mångtydigt.

Linnér ägnar ett stort utrymme åt stilanalyser. Främst bland dessa sätter jag beskrivningen av hur olika stilnivåer förenas i skildringen av mötet med Gud i *Det eviga leendet*. Där finns en stilnivå som närmar sig det idylliska, en som närmar sig det triviala och en som närmar sig det patetiska. Detta motsvarar en känslomässig upplevelse av närhet och hemhörighet i livet, av människans litenhet i det stora natur-sammanhanget och av det stora i den religiösa upplevelsen av livet. De hänger dessutom samman med en syntes på åskådningsplanet mellan naturalism och fromhet.

I det sätt varpå Linnér i resonemang som detta demonstrerar sambandet mellan idé-innehåll och konstnärlig gestaltning har hans bok en av sina allra största förtjänster.

Vid sina komparativa utblickar kan Linnér endast i mycket begränsad mån utgå från vad Lagerkvist bevisligen känt till. Vi saknar till stor del upplysningar om detta. Komparationerna grundar sig dock inte enbart på likheter utan även på studier av vad som var aktuellt i samtiden och på ett utmärkt sätt får man i vissa centrala fall — t. ex. vid diskussionen av om det finns ett inflytande från Dostojevskij — inte bara reda på vad som lästes utan även *hur* man läste. De upplysningar som på detta sätt ges torde kunna bli av värde inte bara för Lagerkvistforskningen utan även för andra studier i samma tidsperiod.

Samma strävan efter att studera sambandet med »tiden» finns även i analyserna av ordet liv och av leendesymbolen. Linnér vill här tolka utgående från »den språkmiljö i vilken Lagerkvist arbetat». Denna visar sig dock vara något rätt vagt. Bland de många exempel på symboliska leenden som ges har vissa sålunda hämtats från Hans Larsson, Rolland, Mombert, Hesse och Johan Bojer. Det förefaller mig oklart i vad mån man kan tala om dessa som tillhörande en språkmiljö vari Lagerkvist arbetat.

Har det funnits ansatser till livstro hos Lagerkvist före »livstrons texter»? Linnér tar inte upp denna fråga till någon sammanhängande diskussion men lämnar i skilda sammanhang många för besvarandet av den relevanta upplysningar.

Han nämner sålunda att hos den tidige Lagerkvist finns en liknande pregnant användning av ordet liv som i »livstrons texter». I en socialistisk kampdikt från 1913 talar denne om »en mörkt och trotsigt sjungen hymn till livet». Hans solsymbolik kan vidare sättas i samband med den soldyrkan som finns i politiskt radikal diktning vid seklets början, där solen lyser »från den monistiska fromhetens och den sociala framtidsdrömmens himmel». I samma diktning var liv ett slagord.

Dessa iakttagelser kan kompletteras med andra som pekar i samma riktning. Linnér nämner sålunda inte att ordet »livstro» används av Lagerkvist i en ungdomsdikt publicerad i socialdemokratiska ungdomsförbundets organ *Fram* i juni 1910. Där talas om framtida »viljor med livstro, stark». Det bör nämnas att Ellen Key, vilken som bekant i Sverige lanserade ordet, presenteras i en artikelserie i *Fram* med början i samma års januarinummer, där Lagerkvist har en annan dikt publicerad. Om han inte redan tidigare kände till hennes livstro kan han genom dessa artiklar ha fått en första orientering. — Vidare berömmar Lagerkvist i en recension i *Stormklockan* 1913 Lindorm för dennes manliga »tro på livet».

Den livstro som den unge Lagerkvist mött hos Ellen Key och hos radikala författare som ex. Ture Nerman har förmodligen framstått som ett viktigt livsåskådningsalternativ för honom. Därför tycker jag den borde ägnats större utrymme i Linnérs framställning, trots att det naturligtvis är fråga om en livstro av en annan karaktär än den i »livstrons texter».

Linnér karakteriserar Lagerkvists livstro som naturalistisk, dvs. människan ses som en partikel i det stora natursammanhanget och skillnaden mellan henne och den övriga naturen är ringa eller ingen. Detta är ju en naturalism som finns på många andra håll än i den rörelse som kallas naturalismen. Trots det sistnämnda väntar man sig dock att frågan om förhållandet till Zola skall diskuteras, men dennes livstro tas inte alls upp.

Teosofin är en av de moderiktningar som Linnér finner anledning att diskutera. Det är i ett kapitel som är ägnat åt de föreställningar om andra världar och evigheten som finns hos Lagerkvist i »livstrons texter». Huvudintresset ägnas därvid åt dödsrikesskildringen i *Det eviga leendet*. Denna befinnes ha väsentliga likheter med teosofiska framställningar och med Swedenborgs och Strindbergs hinsidesvisioner. Linnér är emellertid också angelägen att påpeka de väsentliga olikheterna i förhållande till teosofin. Astralplanet, som i denna lära närmast skulle motsvara de Lagerkvistska dödas tillvaro, är ett genomgångstadium och har en moralisk funktion, och detta gäller inte för dödsriket hos Lagerkvist. Att som i *Det eviga leendet* alla utan prövning får del av undret är också helt oteosofiskt.

Linnér avstår från att dra någon slutsats av de likheter och skillnader han påvisat. Enligt min mening tyder de i hans resonemang framdragna olikheterna snarast på att Lagerkvist inte varit teosofiskt influerad. Visserligen antyds i vissa textställen hos honom möjligheten av en annan tillvaro än livets, bl. a. i *Det eviga leendet*s slutparti, men om detta andra kan människan inte veta någonting.

Kanske finns annat än vi, kanske finns annat än att vara, än att leva. Men därom vet jag ingenting. Det är inte jag. Anande allt lever vi i det som är vi.

Längre än så tror jag inte Lagerkvist velat gå och dödsrikesskildringen ser jag som en ren fiktion — liksom de dödas vandring till Gud är det — utan någon bakomliggande uppfattning om livet efter döden. Den är ett berättartekniskt grepp som gör det möjligt att skildra det jordiska livet ur evighetssynvinkel. För denna fiktion kan Lagerkvist sedan ha hämtat sitt material bl. a. från de källor Linnér diskuterar. Troligast är väl att det framför allt skett från Strindberg och utan att Lagerkvist därför från denne övertagit några trosföreställningar om livet efter döden. I nuvarande forskningsläge kan man dock här bara framföra förmodanden och kanske kommer ett framtida material att kasta ljus över problemet.

Vad innebär titeln *Det eviga leendet*? Det finns — framhåller Linnér — inte någon nyckel episod som avslöjar innebörden; mest direkt besked ger väl den sista episod där ett leende nämns. En man som bär på en stor sorg får se en mor och ett barn.

Den lille puffas i ryggen av en hund och skriker av förtjusning. Detta kommer mannen att le och »utan att han visste det dröjde likväl den störande händelsen kvar inne i honom, och när han åter fördjupade sig i sin sorg och tänkte vidare i sin bittra kamp, tänkte han det leende».

Linnér behandlar även andra av de leenden som förekommer i Det eviga leendet och speciellt påpekar han att några av dem uttrycker en hemlig visshet. Vad han inte kommenterar är att även en tvetydig form av leende finns representerad, i berättelsen om kvarngästen. Kvarngummans leende nämns inte mindre än sju gånger (i särklass det leende som nämns flest gånger i Det eviga leendet), det beskrivs som godmodigt men det påpekas också att hon ler så »två stora betar blir synliga längst in i den annars tandlösa munnen». Sista gången det omtalas har det trots att det åter kallas godmodigt blivit direkt olycksbådande. Hon »ler ett så godmodigt grin att de två betarna sticker fram längst in i mun; mellan dem är bara tomma käkarna, de står på kläm som en rävsax».

När kvarnepisoden avslutats ges en tydlig vink om att den är symbolisk. De som hört den berättas »tyckte det var en något underlig historia. De gjorde sina utläggningar, lade till eller drog ifrån.»

Det förefaller tydligt att den är en parabel över livet på samma sätt som Den fordringsfulla gästen. (Denna tanke har f.ö. tidigare framförts av Erik Hörnström.) Kvarngumman torde med Granolids ord i dennes bok om Gäst hos verkligheten kunna tolkas som »den absoluta köttslighetens personifikation». Denna sida av livet är både godmodig och skrämmande.

Märkligt är att vissa av kvarngästens funderingar förefaller som en parodi på livstron:

Jag lutar armarna mot bordet och ser mig slött omkring. Jag lyfter på mig och släpper ut väder så att rummet blir varmt som en bakugn. Jag är full. Men jag tycker allting är så vackert. Jag känner mig så fullkomligt lycklig. Jag tycker allting är så enkelt och naturligt och så annorlunda än jag trott. Jag sitter och tänker över livet, och förstår mycket som jag aldrig förr förstått. Det samlar sig för mig, det blir så lugnt och tryggt och sunt allting. Jag känner att det är så som det är. Jag är lycklig.

Berättelsen slutar med att han störtar sig i kvarnforsen och »ger upp andan i extas».

Erik Blomberg har observerat denna dödsextas; den utgör det kanske viktigaste stödet för hans tes att Pär Lagerkvists livstro är en maskerad livsförnekelse. Detta tror jag är en förhastad slutsats. Det hävdar också Linnér i Livsförsoning och idyll, men han ägnar varken där eller i sin nya bok kvarnepisoden det intresse jag tycker den är värd. Den balanserar enligt min uppfattning kompositionsmässigt mötet med Gud och framför en annan vision av livet än den som människorna där kommer fram till. Romanen mynnar onekligen ut i presenterandet av människornas nyvunna livstro, men även en kontrasterande bild av livet ges.

Denna tolkning kan kanske ge ytterligare en nyans åt den fängslande och mångfasetterade bild som Linnér lämnar i sin bok av inställningen till och åsikterna om livet i några av Lagerkvists verk kring 1920.

2

Hans O. Granolids bok Det medvetna barnet, Stil och innebörd i Pär Lagerkvists Gäst hos verkligheten, är som framgår av titeln en stilundersökning. Dess tes är att Lagerkvists roman är ett medvetet naivistiskt konstverk troligen tillkommet i anslutning till samtida tendenser i svenskt måleri.

Efter några inledande avsnitt — ett som betonar karaktären av självbiografisk *roman* gestaltad efter strikt konstnärliga principer, ett om sambandet med bildkonstens naivism, ett om tidigare naivism i svensk prosa — följer undersökningens huvudparti, en noggrann stilistisk analys.

Granolid påvisar här flera synnerligen intressanta språkliga egenheter. Speciellt givande förefaller mig avsnitten om nyckelord och om sats- och meningsbyggnad. Bildspråket

ägnas en utredning som dock tyvärr endast behandlar metaforerna medan symboliken lämnas obeaktad. Genomgående sätts de konkreta språkliga iakttagelserna in i intressanta sammanhang. Här når Granlid vid flera tillfällen betydelsefulla resultat och i vissa fall ger dessa inte bara nya aspekter på Gäst hos verkligheten utan även på Lagerkvists prosastil överhuvud. Risken med denna typ av stilanlys är att det är lätt att göra övertolkningar, något som Granlid inte heller undgår.

Vid jämförelsen med bildkonsten utgår Granlid från en definition av naivismen som en riktning inom den moderna konsten som bl. a. söker »en omedelbart känslös tolkning av verkligheten», har en »kärleksfullt» öm »inställning till motivet» och avstår från »raffinerad elegans och teknisk skicklighet».

I samma kapitel nämner Granlid att flera funnit det naturligt att tala om naivism i samband med Gäst hos verkligheten. Sålunda har Anders Österling sagt att människor och ting skildras med »samma innerliga konkretion» som man finner hos Otte Sköld och Hilding Linnquist. Gunnar Tideström har hävdats att romanen utmärks av »en ömsint, intim detaljskildring och i språkligt avseende en enkelhet på gränsen till naivism».

Det förefaller med utgångspunkt från denna definition och Österlings och Tideströms yttranden som en jämförelse mellan stilen i Gäst hos verkligheten och bildkonstens naivism skulle kunna föras efter två linjer. Dels kan kanske den språkliga enkelheten visas vara av ett slag som påminner om den naivistiska bildkonstens teknik, dels kan kanske en gemensam typ av verklighetsuppfattning påvisas. Granlid har valt att detaljerat granska endast den förstnämnda sidan i Lagerkvists roman, dess talspråkighet som stundom — medvetet — går över i det naivistiskt valhänta. Verklighetsbilden behandlas mycket mer summariskt, det påpekas att det i vissa avsnitt finns ett additivt maner påminnande om bildkonstens och hävdas — vilket enligt min mening är tvivelaktigt — att personernas rörelser har samma stela mekanik som hos Eric Hallström. Det framhålls också att diktarens hållning till sitt stoff är enhetlig, detta ses ur ett perspektiv »som, därest det (perspektivet) inte betraktar världen med barnet—Anders' naturligt naiva blick, ser den med den artistiskt medvetne diktarens utpekulerade naivitet». Det som emellertid saknas är en analys av miljö- och personskildring som visar i detalj om denna är naivistisk, en analys motsvarande den som kommer det språkliga till del.

Denna brist tror jag är den ena förklaringen till att de jämförelser som görs med naivistiska tavlor är så intetsägande. Den andra torde vara att inte heller tavlorna analyseras. Nu kommer jämförelserna framför allt att bestå av påpekanden om mycket allmänna motivlikheter eller tyckanden utan någon stödande argumentation. Vagheten på denna punkt gör också att frågan om ett eventuellt kausalt samband knappast förs närmare sin lösning, man får nöja sig med ett förmodande att det kan finnas ett samband.

Ett problem som är av största betydelse tycker jag Granlid går förbi alltför lätt. Det är frågan när man har rätt att betrakta talspråkliga drag som naivistiska. Skall endast de extremt valhänta formuleringarna räknas som naivistiska? Krävs det att de står i ett i övrigt naivistiskt sammanhang? Är all talspråkighet naivism?

Granlid snuddar vid problemet när han utreder sats- och meningsbyggnaden och säger vid detta tillfälle:

Sats- och meningsbyggnad, ordföljd och prosarytm i GHV ger stilen en naivistisk prägel bara i den mening, att de skärper intrycket av en nästan primitiv talspråkighet.

Vid ett senare tillfälle är han emellertid inte så försiktig. Det är när han i sin boks slutparti tar upp frågan om stilen i Gäst hos verkligheten är särpräglad. Då framförs bl. a. tesen att naivismen är den för Lagerkvist mest personliga och naturliga stilen. Nu görs talspråkigheten utan vidare till ett av kriterierna på naivism.

En stark, ofta berättartekniskt motiverad muntlighet, en markerad talspråkighet i ordval och meningsbyggnad, är utmärkande för denna stil. Ofta får den en speciell naiv valhänthet i formuleringen — det är särskilt då världen ses med barns eller primitiva människors blick. Andra stildrag är en viss förnumstighet,

ett bedyrande och understrykande. Författaren söker det rätta, det träffande uttrycket. Prosan blir osäker, än våldsamt litotetisk, än starkt emfatisk.

Här krävs alltså inte att formuleringarna är påfallande valhänta — det bara ofta är så. Inte heller krävs en naivistisk verklighetsbild — det är bara ibland i de naivistiska texterna som världen ses med barns eller primitiva människors ögon. Att denna definition på naivism är för vid framgår bäst av vissa av de exempel på verk som enligt Granlid utmärks av en naivistisk stil. Ett av dessa är berättelsen *Det lilla fält-tåget* i I den tiden. Att denna med sitt ironiska dubbelperspektiv, sina groteskt satiriska formuleringar av typen »detta folk som var väpnad ända till mjölkttänderna» och hårdkokta inslag som »motståndarna var så små» att man kunde »efter någon övning spetsa flera stycken av dem på bajonetten på en gång» ses som exempel på naivism förefaller mig överraskande. Likaså är det anmärkningsvärt att få Sibyllan framförd som exempel på naivism, sedan man i ett tidigare avsnitt fått veta att anknytningen stilistiskt mellan Sibyllan och Gäst hos verkligheten är ganska svag och att prosan i den förstnämnda har »en fastare och bestämdare och mer normalspråklig karaktär».

Som synes har man här helt tappat kontakten med utgångspunkten, en konst med en kärleksfullt öm inställning till motivet.

Det är främst i de konkreta iakttagelserna av språkliga egenheter i Gäst hos verkligheten som Granlids bok har sin styrka. Här har han lämnat ett betydelsefullt bidrag till beskrivningen av Lagerkvists prosastil.

Bengt Larsson.

LARS LÖNNROTH: *Litteraturforskningens dilemma*, Uddevalla 1961.

Lars Lönnroths skrift *Litteraturforskningens dilemma* bereder besvikelse. Debatt om dessa frågor behövs verkligen, men den som föranletts av hans bok har varit lika ytlig som boken. Här hade behövts ett sakligare utgångsläge. Lönnroth har inte förstått att slagkraften hos en stridsskrift är beroende av en lika stor vederhäftighet vid beskrivningen av läget som lidelse när det gäller kravet på ett nytt läge.

Man kan överhuvud taget fråga sig om »stridsskriften» är rätt forum om man vill slå ett slag för större metodisk medvetenhet inom sin disciplin. Det lilla formatet inbjuder till förenklingar och ger alltför litet utrymme åt principiell diskussion. De närmast berörda finner inget nytt att mogna in i och den stora publiken befästes endast i sina fördomar. Vad Lönnroths skrift beträffar riskerar den genom sin ytlighet att suddas ut vikten av de metodiska problemställningar som verkligen finns. Lättheten att angripa honom, hans stora liberalism vid sidan av hans upprörda stränghet etc. vaggar litteraturhistorikern till större metodisk ro än någonsin. Den debatt vi har fått har sannerligen inte varit den rätta.

Lönnroths beskrivning av läget inom svensk litteraturhistoria är missvisande. På sidan 22 kan man läsa: »och får nykritiken som den vill, skall den historiska urvalsprincipen återigen försvinna så gott som fullständigt». Detta yttrande är anakronistiskt. Nykritiken i dess doktrinära form har aldrig riktigt fått fäste vid svenska universitet. Den ägde uppenbar aktualitet i början av 50-talet, men har sedan dess stadigt förlorat i inflytande. Jag tror att det är omöjligt att i dag uppdriva en enda rättrogen representant för den. På sidan 23 får man veta: »Med hjälp av tvivelaktiga psykoanalytiska eller marxistiska axiom frammanas de mest krystade orsaksförklaringar till diktverkens uppkomst.» Vilken forskare i Sverige använder sig av marxistiska »axiom»? Vidare: De ytterst få forskare som använder sig av psykoanalytiska »axiom» har inte haft särskild framgång inom sitt ämne. Lönnroth använder sig ju själv i sin skrift av ett sakkunnigutlåtande, som grundligt går till rätta med den ende mera framstående representant för psykoanalytisk litteraturforskning vi för närvarande har.

Vidare skriver Lönnroth: »De flesta avhandlingar torde fortfarande skrivas efter biografisk mall.» En så lättillgänglig källa som avhandlingsregistret ger en helt annan bild. Högst 26 av 177 avhandlingstitlar *kan* tolkas som tydande på att det rör sig om en biografisk uppläggning. Andra helt vilseledande formuleringar återfinnes på ss. 18 och 23: »Fortfarande anses 'lägre' litteratur vara illegitim som forskningsobjekt.» »... så